

RECENZIE

K. MARX — F. ENGELS, *O NÁBOŽENSTVE*. Vydalo SVPL, Bratislava 1957, cena viaz. cpl. Kčs 9,80.

Koncom minulého roku vyšla u nás zaujímavá a potrebná publikácia: Marxove a Engelsove úryvky z rozličných prác a články o náboženstve. Ako je známe, ani jeden z týchto autorov nenapísal o tomto predmete obsiahlejšiu monografiu, ale každý sa vyjadroval o ňom len v menších článkoch alebo pri rôznych príležitostiach. Je to pochopiteľné, lebo obidvaja považovali boj proti náboženstvu v teórii za skončený a prekladali ho do praxe. Ani imostranná zaujatosť im nedovoľovala venovať sa mu systematickejšie. No aj napriek tomu je z týchto článkov a úryvkov jasne badateľný ich postoj k náboženstvu a markantne vystupuje do popredia jeho špecifickosť vzhľadom na predmarxistické kritiky náboženstva.

V čom tkvel príspevok marxizmu k tejto téme? Vznik modernej filozofie a kritiky náboženstva možno datovať od osvietených čias, keď sa mnohí myslitelia, deisti a ateisti, začali v mene vlády rozumu a jasnosti vysporadúvať s týmto nadrozumovým, protirozumovým a konfúznym javom. Rozumovej kritike padla za obeť veľká časť náboženstva, aj kresťanského a ponechalo sa — v deizme — len niekoľko základných téz, napr. o existencii boha, o potrebe uctievať ho cnostným životom atď. Materializmus zavrhol celé náboženstvo ako poveru, ba niektorí myslitelia zašli vo svojom boji proti nemu až tak ďaleko, že ho vyhlásili za kňazský podvod a výmysel. Serióznejší skúmatelia došli však k závažnému poznatku, že náboženstvo je výrazom závislosti človeka od prírody ako „nezdolateľnej“, „nadprirodzenej“ moci. Dôležité je však aj to, že v tých časoch začína vedecká, t. j. historická, psychologická, filologická a iná kritika biblie, najmä Nového zákona. Z voltairskej irónie a posmechu sa zrodila vážna veda, reprezentovaná vacerými školami, ktoré za pomoci najrozličnejších vedeckých odborov skúmali bibliu, odhaľovali jej protirečivosť, nelogickosť a nekriticnosť jej autorov, ich neznalosti geografie, histórie, ich nevzdelanosť, nepôvodnosť atď. a snažili sa vysvetliť všetko kriticky, uviesť všetko na správnu mieru. Bol koniec s kresťanstvom ako zjavením, s jeho zázrakmi a mystikou a na ich miesto nastúpila ťažká práca rozumu, snažiaceho sa presvietiť svojím svetlom všetky temné kúty a zákutia starých vier, povier, snov, vízií atď.

Nemeckými mladohegelianmi Straussom a Bauerom bola táto kritika relatívne skončená. Ježiš nielen že prestal byť bohom, ale jeho existencia sa stala krajne spornou, zázraky sa rozplynuli vo fantazirovanie atď. No ak bolo kresťanstvo vyvrátené teoreticky, vedecky, tak prakticky ešte stále zotrvalo, žilo ďalej. Otázka jeho príčin a vzniku, jeho životnosti zostávala teda aktuálnou a bolo treba ju zodpovedať. Pravda, teraz išlo o vysvetlenie jeho prirodzených príčin a nie nadprirodzených, lebo tieto boli predchádzajúcou kritikou vyvrátené. A toto vysvetlenie podal marxizmus.

Marxizmu je náboženstvo predovšetkým závislosťou človeka od „nezdolateľných“, „nadprirodzených“, „nevyspytateľných“ spoločenských síl, lebo takéto sily neexistujú len v prírode, ale aj v triednej spoločnosti. Hoci sa u klasikov marxizmu nikde nestretávame s teóriou podstaty náboženstva ako pocitu závislosti, myslíme, že možno povedať, že mar-

xizmus rozširuje feuerbachovskú, v podstate správnu teóriu podstaty náboženstva ako pocitu závislosti od prírody aj na spoločnosť, lepšie povedané na spoločnosť triednu, vykorisťovateľskú. Je to úplne pochopiteľné, pretože človek nie je len prírodný tvor, ale tvor spoločenský, žije aj v spoločenských reláciách. A tým, čím mu je v prírode „nevyspytateľnosť“ a „osudovosť“ jej síl, ktoré mu môžu byť na osoh alebo škodiť, tým mu je v takejto spoločnosti „nevyspytateľnosť“, t. j. neznalosť a neovládateľnosť spoločenských zákonov, najmä zákonov materiálnej výroby, podľa ktorých jedna spoločenská trieda má v rukách hospodársku, právnu, politickú a inú moc, kým druhá trieda je závislá od nej, a to priam existenčne, takže je jej vydaná viac-menej napospas. Takto sa budí v tejto triede pocit závislosti nielen od prírody, ale aj od spoločnosti, od onej vládnúcej triedy. Keďže však podstata týchto nevyhnutných vzťahov nie je známa, zlo, ktoré spôsobujú, vystupuje aj tu vo forme nadprirodzeného, nevyspytateľného a nezvládnuteľného osudu, trestu božieho atď. Oné vzťahy sa teda mystifikujú. A tak je potom človek nútený utiekať sa k bohu ako ochráncovi nielen pred bleskom, povodňou a pod., ale aj pred sociálnou krivdou, nespravodlivosťou atď. Zdrojom náboženstva nie je teda len neschopnosť zvládnuť prírodné, ale aj triedno-spooločenské sily.

S týmto aspektom prístupuje marxizmus napr. aj k vysvetleniu vzniku kresťanstva, ako o tom svedčí celá séria Engelsových článkov v tomto zborníku a úryvok z Marxovej práce *Komunizmus novín „Rheinischer Beobachter“*. Skúma sa sociálne rozvrstvenie vo vtedajšom Ríme, osudy židovstva a zisťuje sa, že kresťanstvo zrodili túžby a nádeje vykorisťovaných otrokov, sociálne slabých, biednych, ponížených. Sám Engels tento aspekt len načrtáva a problematiky sa potom zovrubnejšie zmocňujú neskoršie marxistické práce. Žiaľ, dodnes je ich málo, no niektoré sú veľmi pozoruhodné. Treba tu spomenúť Kautského *Pôvod kresťanstva* (kniha je dávno preložená do slovenčiny, no dodnes nebola vydaná) a nedávno u nás vydané dielo anglického marxistu A. Robertsona *O pôvode kresťanstva*.

Spomínaný aspekt sa prejavuje vo všetkých prácach zborníka. Jeho prvá časť je venovaná Marxovi, druhá Engelsovi. Práce sú zoradené chronologicky, takže máme možnosť sledovať aj vývoj názorov obidvoch autorov v tejto súvislosti. Zvlášť dobre je badateľný u Marxa, ktorý tu vystupuje počnúc úryvkom z dizertácie, cez *Komunistický manifest* (napísaný spolu s Engelson), *Kapitál* až po *Kritiku Gothajského programu*. Z popredných Engelsových prác sú tu zastúpené: *Svätá rodina* (dielo, vytvorené spoločne s Marxom), *Anti-Dühring*, *Dialektika prírody*, *Ludwig Feuerbach*, *Vývin socializmu od utópie k vede* atď. Pravda, nenachádzame tu len názory týchto mysliteľov na náboženstvo, ale aj na rozličné iné predmety, napr. na filozofiu, štát atď. Zaoberajú sa nimi napr. hneď prvé Marxove práce. Najzreľšou z nich je jeho známy úvod *Ku kritike Heglovej filozofie práva*. Prvých niekoľko odstavcov tejto state je azda to najlepšie, čo Marx napísal o náboženstve vôbec. Už tu, v niekoľkých geniálnych aformizmoch je zhrnutá jeho filozofia náboženstva a je tu zároveň načrtnutý jeho program boja proti nemu, ktorý je nevyhnutne spojený s bojom za vymáničenie človeka z jeho sociálnej biedy. „Odstránenie náboženstva ako iluzórneho šťastia ľudu je požiadavkou jeho skutočného šťastia. Žiadosť, aby sa vzdal ilúzií o svojom položení, znamená žiadať, aby sa vzdal položeniu, ktoré potrebuje ilúzie. Kritika náboženstva je teda v zárodku kritikou slzavého údolia, ktorého svätožiarou je náboženstvo“ (str. 40). Marx písal túto prácu ešte pod vplyvom čerby prvých Feuerbachových materialistických prác, no zároveň tu už vidieť, ako Feuerbacha prekonáva. „Nemôžete filozofiu odstrániť bez toho, ak ju nepremeníte na skutočnosť“ (str. 46). „Kritika náboženstva vyúsťuje v učenie, že človek je najvyššou bytosťou pre človeka“ (str. 48). To sú úplne feuerbachovské tézy. No nie je už feuerbachovské pokračovanie tejto poslednej tézy: „čiže v kategorickom imperatíve, že treba zvrhnúť všetky poriadky, v ktorých je človek poníženou, ztročenou, opustenou, opovrhnutiahodnou bytosťou“. To už nehovorí mysliteľ, ktorý svet prevažne len vysvetľoval, ako Feuerbach, ale ktorý ho chcel revolučne zmeniť. Tu už hovorí sám Marx. — Úryvok o *Svätej rodine* je cenný poznámkami obidvoch autorov k vývinu moderného materializmu — pravda, mechanistického — v Anglicku a vo Francúzsku, k pochopeniu jeho spätosti s hospodársko-sociálnou situáciou v obidvoch krajinách. Marxistický historik filozofie tu nájde zhodnotenie mnohých filozofických javov z tohto obdobia, t. j. zhruba z osvietenstva, ako aj mnoho cenných metodologických pokynov. Napr. Marxovo

a Engelsovo hodnotenie deizmu ako maskovaného alebo polovičateho materializmu (Engels o tom hovorí v *Predslove k anglickému vydaniu „Vývinu socializmu od utópie k vede“*) dáva historikovi slovenskej filozofie veľmi podnetný návod k hodnoteniu deizmu u nás.

Považujeme za zbytočné analyzovať rad radom všetky práce tohto zborníka. Čitateľ ich zväčša už pozná z publikácií, z ktorých boli vyňaté. Chceli sme skôr povedať pár slov na ich okraj. Záverom ešte otázka: čo plynie z marxistického poňatia náboženstva pre náš boj proti nemu? Odpoveď je jednoduchá: musíme človeku splniť všetky túžby, ktorými sa obracia k bohu, musíme ho vymaniť zo závislosti od „slepých“ prírodných a spoločenských síl, nezvládnuteľné sa musí stať zvládnuteľným, nevyspytateľné vyspytateľným. Musíme urobiť človeka z otrocka týchto síl ich pánom. To znamená, že najprv treba poznať zákony prírody a spoločnosti a potom sa zariadiť podľa nich, t. j. usporiadať svoj život tak, aby sa nám nemohli viac stať hrozbou. Podmienkami odstránenia tejto hrozby sú vysoká vedecká a technická úroveň a odstránenie spoločenského vykorisťovania a triednej spoločnosti vôbec. To je úloha, splnenie ktorej si kladie aj naše spoločenské zriadenie.

T. Münz

POZNÁMKY K OTÁZKE ZÁKONOV DEJÍN

„Uznáva daný svetonázorový smer existenciu objektívnych, nezávisle od ľudí pôsobiacich zákonov v svete vôbec a v spoločenskom živote osobitne? Ak áno, v čom spočívajú a čím sa vyznačujú tieto zákony? Je zákonitosť poznateľná čiastočne alebo úplne? Môžu byť zákony menené alebo aspoň usmerňované? Ak existuje zákonitosť v spoločnosti, ktoré zákony spoločenského života boli už objavené a aké dôsledky z toho vyplývajú pre poznanie a prax? Ktoré hlavné zákony pôsobia v súčasnej epoche prechodu medzi kapitalizmom a komunizmom?“

Takýmto otázkami začína J. Cvekl svoju brožúru *O zákonech dejín*.¹ Iste smelé otázky, tým smelšie, že ide o brožúru malú rozsahom, zameraním popularizačnú, ktorá však plní, vzhľadom na nedostatok inej literatúry o týchto otázkach aj úlohu priekopnícku.

Predtým však, než vyslovím niektoré poznámky k autorom riešeným otázkam, chcem čitateľa krátko oboznámiť s obsahom brožúry.

V prvej kapitole *Zákony a cesty ich poznania* hovorí o dejinách pojmu zákon, charakterizuje marxistický názor na zákon, kritizuje iné názory na zákon. Postupuje vcelku dobrou metódou a zrozumiteľne jednotlivé otázky vysvetľuje.

Ďalej sa zaoberá otázkou foriem a druhov zákonov a rozdeľuje zákony z hľadiska pôvodu zákonov, z hľadiska stupňa a formy, v ktorej sa vyjadruje všeobecnosť a potreba zákona, a z hľadiska oblastí, v ktorej zákony pôsobia. Bolo by možné polemizovať s autorom o tomto delení, no v tom však nespočíva ťažisko knihy. Autor sám nerieši všetky otázky okolo jednotlivých skupín zákonov, ale sústreďuje sa v tretej, štvrtej a piatej kapitole na otázky vzťahu a rozdielnosti zákonov prírody a spoločnosti, na otázky druhov spoločenských zákonov a napokon rozoberá hlavné zákony spoločenského vývinu.

Cvekl, keď hovorí o ťažkostiach pri poznávaní spoločenských zákonov, vidí príčinu týchto ťažkostí v odlišnosti prírodného a historického procesu, pričom túto odlišnosť formuluje v troch bodoch:

„1. Prírodné procesy sa dejú, no dejiny sa robia.

2. V prírode pôsobia nevedomí činitelia, v dejinách konajú vedomé bytosti.

3. Svet prírody sa skladá z vecí, spoločnosť tvoria osoby.“ (Recenzovaná kniha, str. 28 — 29.)

Teda v podstate ide o jednu a tú istú vec. Odlišnosť prírodného a historického procesu spočíva v existencii človeka, ktorý má vysoko vyvinuté vedomie. V otázke zákonov dochádza autor k záveru, že medzi zákonmi prírodnými a spoločenskými existuje len „jediný rozdiel,

¹ Cvekl J., *O zákonech dějin*, vydalo nakladatelství Orbis v knihovne Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých poznatků roku 1957, 66.